

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

«ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТ ТЕОРИЯСЫ,
СТИЛИСТИКА, КӨРКЕМ МӘТІН» студенттердің
IV халықаралық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

«THEORY OF LANGUAGE AND LITERATURE,
STYLISTICS, FINE TEXT»
IV international scientific-theoretical
conference of students
MATERIALS

Астана, 2023

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY NAMED BY L.N. GUMILEV
FACULTY OF PHILOLOGY
DEPARTMENT OF KAZAKH LANGUAGE EDUCATION

**«ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТ ТЕОРИЯСЫ, СТИЛИСТИКА, КӨРКЕМ МӘТІН»
студенттердің IV халықаралық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**«THEORY OF LANGUAGE AND LITERATURE,
STYLISTICS, FINE TEXT»
IV international scientific-theoretical conference of students
MATERIALS**

Астана қаласы, 2023

ӘОЖ 80/81+821.0
ББК 81.2+83.3
С37

*Баспаға Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті филология факультеті
Ғылыми кеңесінің шешімімен ұсынылған*

Редакция алқасын басқарған: Бейсенбай А.Б.
Редакция алқасы: Маликов Қ.Т.
Саркенова Қ.Қ.
Өмірбекова Ж.Қ.

С37

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор М.С.Серғалиевтің 85 жылдығына орай «Серғалиев сабақтары – 2023» аясында өткізілген студенттердің «Тіл мен әдебиет теориясы, стилистика, көркем мәтін» атты IV халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, – 139 б. 2023.

ISBN 978-601-337-820-6

Конференция материалдарының жинағына академик М.С. Серғалиев еңбектерінің контексі, тіл мен ұлт, әлеуметтік лингвистика, коммуникативтік лингвистика, дискурс, контекст, тіл мәдениеті, көркем мәтін, тілдің құрылымдық, семантикалық және функционалдық мәселелері бойынша мақалалар енгізіліп отыр.

Жинақ филология факультетінің білім алушыларына арналады.

ISBN 978-601-337-820-6

ӘОЖ 80/81+821.0
ББК 81.2+83.3

© Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2022
© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2023

білімінің көрнекті қайраткері, академик Мырзатай Серғалиұлының жарқын бейнесі тіл мен әдебиет тарихында, шәкірттерінің, жас ұрпақтың жүрегінде әрдайым сақталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жанпейісов Е. Ой өрнегіндегі өрістер. – Кітапта: Лебіз. Астана: Нұра-Астана, 2008.
2. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. Ықшамдалып, өңделген үшінші басылымы. Алматы: «Мектеп», 1995.
3. Серғалиев М. Сөз сарасы (сын мақалалар). Алматы: «Жазушы», 1989.
4. Серғалиев М. Көркем әдебиеттің тілі. Алматы: «Мектеп», 1995.
5. Тіл білімі. Конф. матер. жинағы. – Астана, Еуразия ұлттық университеті. – 2013. – 401 бет.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ СИНОНИМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Нығыметуллина А.Ғ.

garifullaevna03@mail.ru

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 3-курс студенті
Астана, Қазақстан*

Ғылыми жетекшісі – Саркенова Қ.Қ.

Аңдатпа. Бұл еңбекте қазақтың лирик ақыны Мағжан Жұмабаевтың өлеңдеріндегі синонимдердің қолданылу аясы қарастырылады. Алдымен синонимдердің теориялық мәселесіне тоқталып, одан кейін ақын өлеңдеріндегі синонимдердің қолданылуына мысалдар келтіріледі. Мағжан ақын өлеңдерінде синонимдерді өзінше қолданған, шығармаларында синонимдердің барлық түрлерін әрі түрлі жасалу үлгілерін, қолдану тәсілдерін пайдаланғаны мысалдар арқылы дәлелденді.

Аннотация. В данной работе рассматривается использование синонимов в стихотворениях казахского лирика Магжана Жумабаева. Сначала рассмотрена теоретическая проблема синонимов, а затем приведены примеры употребления синонимов в стихотворениях поэта. На примерах доказывається, что поэт Магжан использовал синонимы в своих стихах по-своему, а в своих произведениях использовал все виды синонимов, а также разные модели создания и способы их использования.

Abstract: This paper discusses the use of synonyms in the poems of the Kazakh lyricist Magzhan Zhumabaev. First, the theoretical problem of synonyms is considered, and then examples of the use of synonyms in the poet's poems are given. The examples prove that the poet Magzhan used synonyms in his poems in his own way, and in his works he used all kinds of synonyms, as well as different models of creation and ways of using them.

Мағжан шығармалары – терең ойлы поэмалары, сырлы лирикасы бүгінгі күні де мәнін жоймаған туындылар. Өз өлеңдерінде синонимдерді өзінше қолданған, шығармаларында синонимдердің барлық түрлерін әрі түрлі жасалу үлгілерін, қолдану тәсілдерін пайдаланған. Қай өлеңін оқып, талдап көрсек те ақын синонимдерді контекстке байланысты қолданған, өлеңдеріндегі сөздердің мағыналары өлеңнің мазмұнына сай бір-бірімен үйлесіп, мағыналас болып кетеді. Сол себепті, жан-жақты зерттеліп келе жатқан бұл синонимдер мәселесін, олардың көркем әдебиетте қолданылуын одан әрі тереңнен қарастырып, зерттеуіміз қажет. Өйткені, тіліміздің дамып жетілуі, оның сөз байлығынан, оралымдығы синонимдердің молдығынан көрінеді. Көркем әдебиетте синонимдердің көптігін, тіліміздің байлығын дәлелдеген Мағжан ақынның шығармашылығы – осының айқын көрінісі.

Синоним сөздер – кез келген тілдің қаншалықты дамығандығын, оның оралымдығын көрсететін сөз байлығының құнарлы бір саласы. Олар әр халықтың ұлттық ерекшелігін де танытады. Сөз логикалық дәлдігімен, ойлаған ойдың реңктерін өз бояуымен нақтылы көрсете алса ғана мәнерлік сипатқа ие болады. Қазіргі кезде тіліміздегі синонимдер мән-мағынасы мен қолдану аясына қарай сала-салаға бөлініп, саралана бастады. Бірақ бүтіндей бір-бірінен жігі ажырап кетті деп айту әзірге қиын. Қазақ тілінің синонимдері саны мен көлемі жағынан өте бай. Синонимдердің қолдану өрісі өте кең, сөйлегенде, жазғанда белгілі бір ойды сегіз саққа жүгіртіп, тілді соншалықты оралымды етеді. Кез келген тілді алсақ, синонимдер — сол тілдің сөздік құрамы мен сөз байлығының дәрежесін байқатар көрсеткіш. Оның тілдегі сөздік қордың дамуына емес жалпы көркем әдебиеттің, өнердің кемелденіп, толысуына, көркем сөздің жетілуіне, күнделікті өміріміздегі қарапайым сөйлеу тілінің нәрленіп, қалыптасуына тигізер әсері мол.

Синонимдер, біріншіден, әдеби тілдің жоғары талғамды болуын қажет етсе, екіншіден, қарапайым сөйлеу тілінің әдеби тіл дәрежесіне көтерілуіне әсерін тигізді. Әр адамның ойлаған нысаналы мақсатына, көңіл-күй, көзқарасының әуеніне қарай айтайын деген сөзін, пікірін басқа кісілерге нақтылы, дәл әрі көркем етіп жеткізуде синонимдердің атқаратын қызметі соншама үлкен. Кімде-кім мәндес сөздердің нәзік мағыналық ерекшеліктерін дұрыс аңғарып, керекті жерінде лайықтап қолдана білген болса, ондай адамның сөйлеген сөзі, жазған еңбегі соншама мәнерлі де тартымды болмақ.

Тілдегі синонимдер – қоғамдық-әлеуметтік факторларға байланысты өзгеріп отыратын құбылыс. Жалпы тіл білімінде синонимия құбылысына қатысты бірқатар зерттеулер бар. Оған қазақ тіл білімінде – Ә.Болғанбаев, Ғ.Мұсабаев, Ғ.Қалиев, М.Серғалиев, Ф.Оразбаева, А.Османова, орыс тіл білімінде – С.Г.Бережан, Ю.Д. Апресян, А.П. Евгеньева, В.А. Новиков, түркітануда Г.Амиров, Б.Абдуллаев, А.Ходжиев, т.б ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Тұлғалық жағынан әр алуан болғанымен, мағыналары бір-біріне жақын, мәндес сөздердің жүйелі тобы – синонимдік парадигманы құрайды. Синонимдердің ерекшелігі мазмұндары бір-біріне жақын, іргелес ұғымдарды анықтайды, семантикалық белгілері әр түрлі сипатта болып, сырттай дифференцияланып тұрады.

XIX ғасырда сөздердің синоним деп табылуы тек контекске байланысты қарастырылып, тіл және сөйлеу жүйесіндегі синонимдер аражігі ажыратылады. Ғалым У.И.Уемов орыс тілі мамандарының синонимдерге берген әртүрлі анықтамаларын үш топқа бөліп көрсетеді. Синонимдерді орын ауыстырымдылыққа байланысты қарастыратын ғалымдар сөздердің семантикасын басшылыққа алса, енді бір топ зерттеушілер сөздердің қолданыстық ерекшелігін негізге алады. Ал, Ю.Д. Априесян синонимдердің орын ауыстырымдылығын синонимдердің үйлесімділік қасиетімен байланыстырады. Қазақ тіл білімінде орын ауыстырымдылық туралы Ә.Болғанбаев: «Синоним сөздердің кез келген контексте бірінің орнына бірі жалпылама ауыстырылып қолданыла беруі шартты айырым-белгілерге міндетті заң болып енбейді» – дейді.

Ең алғаш қазақ тіл білімінде Ахмет Байтұрсынұлы: «Тіл қисыны» атты мақаласында синоним деген терминді қолданбағанымен, оның қасиетін дәл тауып, айқындап айтып берді. «Біздің қазақ тіліндегі сөздердің бәрін білгеніміз қазақ тілін қолдана білу болып табылмайды. Тілді қолдана білу деп айтатын ойға сәйкес келетін сөздерді таңдап ала білу және сөздерді сөйлем ішінде орын-орнына дұрыстап қоя білуді айтамыз. Бүтін пікірін айтып шығатын әңгіме ішінде жалғыз ауыз амандасу жүзінде әркім әр түрлі сөз қолданады. Бәрінің де ой мақсаты бір, бәрінікі амандық, бірақ әркім әр түрлі сөз қолданып өзінше сұрайды. Әркім өз қалауынша алып, өз оңтайынша тұтынған сөздер сол адамның тілі болады», – дейді. [1,14].

Синонимдерді алғаш арнайы зерттеген ғалым – Ә. Болғанбаев. Ғалымның 1957 жылы жарық көрген «Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер» атты зерттеу еңбегінен бастап, «Қазақ тіліндегі синонимдер», «Қазақ тіліндегі синонимдер сөздігі» атты еңбектері жарық көрген. Синтаксистік синонимдерді М.Серғалиев, етістік синонимдерді О.Жұмашев, А.Османова, сын есім синонимдері Ф.Оразбаева секілді ғалымдар зерттеді. Қазақ тілі білімінде фразеологизмдердің синонимдерге қатысы жөнінде Ә.Айтбаев, Г.Смағұлова, сияқты

ғалымдардың еңбектерінде талданады. Синонимдердің көркем шығарма тіліндегі стильдік қызметі Р.Сыздық, Е.Жанпейісов, Б.Шалабай, Ф.Мұсабекова сияқты ғалымдар еңбектерінде сөз болады.

Дыбысталуы әр басқа болғанымен, мағынасы жақын сөздер синонимдер делінеді. Синонимдер омонимдерге қарама-қарсы тұрған лексика-семантикалық тілдік құбылыстар. Омонимдер ұғымы басқа, дыбысталуы бірдей бірнеше сөз тобын білдірсе, синонимдер, керісінше, ұғымы бір, әр түрлі дыбысталып айтылатын сөздер тобы. Синонимдер мағыналары жақын сөздер дегенмен, мағыналары тепе-тең болуы керек деген түсінік тұрмауы керек. Сөз бен сөздің мағыналық байланысы жанама, тікелей түрде де бола береді. [2, 104].

Мағжан өлеңдеріндегі синонимдердің қолданылуы. Мағжан өлеңдеріндегі сөзбен өрілген сырлы суреттер адамның көңіл көкжиегін от боп, сәуле боп серпілтіп, жарқыратып аша түседі. Ақын өзінің таным талғамын бедерлі сөз, кермек оймен, тіл өнерінің мейлінше айқын бояуларымен жеткізіп, сезім пернелерін дөп басады, шын мәнісіндегі өлең құдіретін еріксіз мойындатады. Ол өзінің өлеңдері мәнерлі, мазмұнды, әдемі, суретті болуы үшін синонимдерді шебер қолданған. Ақын шығармаларында барлық түрлері кездеседі. Мағжан Жұмабаев өзінің қысқа өмірінде нағыз поэзия биігіне самғаған, оның асқар асуларынан өтіп бойға қуат, ойға нәр алған біртуар, әмбебап зиялы қайраткер. Мұхтар Әуезов: «...Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін. Мағжан – культурасы зор ақын. Сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ, түбінде әдебиет таратушылары газетпен қосақталып, күндегі өмірінің тереңнен терген ақын болмайды, заманнан басы озық, ілгерілеп кеткен ақын болады...» [8, 5].

Синонимдердің Мағжан ақынның өлеңінде қолданылуын кесте арқылы беруге тырыстық.

1-Кесте. Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерінен синонимдерге байланысты мысалдар:

«...ҒА-ға»	Мейірімсіз тағдыр құрған түсін, Қайырымсыз қара салқын жерді құшып, Тас жүрек , көңілі қара жауыз жаудың Қолынан құлдық, қорлық уын ішіп...	мейірімсіз, қайырымсыз, және тас жүрек деген сөздері мағыналық синонимдерге жатады. Градация тәсілі арқылы жай сөздермен басталып, тұрақты тіркеспен тұжырымдалады.
«Мен жастарға сенемін»	Арыстандай айбатты , Жолбарыстай қайратты , Қырандай күшті қанатты Мен жастарға сенемін! Көздерінде от ойнар, Сөздерінде жалын бар...	айбатты, қайратты, күшті синонимдері кездеседі. Синонимдер сөздігін алып қарайтын болсақ, қайратты және күшті сөздері синонимдес те, ал «айбатты», қаһарлы, айбынды деген сөздермен синоним болады екен. Бірақ, ақын қолданысында контекстегі мағына жағынан бұл үш сөз бір-бірімен синоним болып тұр.
«Ж...ға»	Талай жылан арбар, қабан қорқытар, Қорықпа , арбалма біріне де болма жар. Өтер жылдар – қайғырамыз, күлеміз Өтер жылдар – сарғаярмыз кеберміз , Өтер жылдар – ұлғаярсың , өсерсің Өмір – көпір, қалайда оны кешерсің.	Осы өлеңінде қорықпа, арбалма сөздері мағыналық синонимдер, өмірдің бірнеше әр алуан өткелдері бар, соған байланысты сарғаямыз, кеберміз; ұлғаярсың, өсерсің деген сөздері мысал болып келеді. Күзде ағаштағы жапырақтар сарғаяды одан кейін кебеді, ақын осы жапырақ бейнесін адам өмірімен теңестіріп қолданған.

Бұл ғылыми мақаланы жазу барысында бүгінгі күнде аса маңызды мәселе болып саналатын, өзінің өзектілігін жоймайтын «Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы синонимдердің қолданылуы» тақырыбын танып-білу, зерттеуге біршама іргелі жұмыстардың жүргізілгеніне көз жеткіздік. Синоним мәселесінің зерттелуі, оның дамуы жайында құнды деректермен танысып, ғылыми еңбектердің алатын орны, маңызының жоғары екендігін білдік. Қазақ тіл білімі саласында, осы тақырыпты жан-жақты зерттеп, талдау жұмыстарын жасаған А.Байтұрсынұлы, Ә.Болғанбаев, К.Аханов, І.Кеңесбаевтың, М.Серғалиевтің еңбектері аса құнды.

М.Жұмабаев өлеңдерінде қолданылған синонимдер арқылы ғылыми негізде дәлелдеуге көңіл бөлініп, бұл мәселе зерттеу еңбегімізде көптеген деректер, талдау-саралау негізінде жан-жақты сөз етілді. Синонимдердің қоғамдағы маңызының аса жоғары екенін түсініп, тарихы жөнінде толық ақпараттар қарастырылды.

Қорытындылай келгенде, Мағжан ақынның өлеңдері арқылы синонимдердің қолданылу аясы өте кең екенін білуге болады. Соңғы кезеңдерде синоним тақырыбы көптеген зерттеушілердің назарын аударып отыр. Өйткені синонимдер – әрбір халықтың өз игілігі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
2. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер. – Алматы, 1970.
3. Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 115 б.
4. Ефимов А. Об изучении языка художественных произведений. – Москва, 1963. – 325 с.
5. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. Оқулық, 3-бас. – Алматы: Санат, 1993. – 496 б.
6. Кеңесбаев І. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: ф.ғ.д. Ғ.Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 б.
7. Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Зият пресс, 2004. – 64 б.
8. Жұмабаев М. Өлеңдер, дастандар. 1-том – Алматы: Жазушы, 2013. – 376 б.
9. Оразбаева Ф. Қазіргі қазақ тіліндегі сын есім синонимдері. – Алматы: Мектеп, 1988. – 127 б.
10. Бизақов С. Синонимдер сөздігі. – Алматы: Арыс баспасы, 2007. – 640 б.
11. Бизақов С. Қазақ тілі қандай тіл? – Алматы: Арыс баспасы, 2010.

АКАДЕМИК МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ – ҚАЗАҚ ТІЛІ СТИЛИСТИКАСЫНЫҢ МАЙТАЛМАНЫ

Оразханова Б.

*Alikhan Bokeikhan University 2-курс студенті
Семей, Қазақстан.*

Ғылыми жетекшісі: Әбікенова Г.Т.

Қазіргі заман тіл білімі – дамудың биік шыңына көтеріліп келе жатқан кең салалы, көп тармақты ілім. Оның құрамында әртүрлі лингвистикалық бағыттар, мектептер, зерттеудің әртүрлі әдіс-тәсілдері бар. Лингвистикалық мұраны зерттеу жалпы тіл білімінде, соның бірі түркі тілдерінде, ғылым туралы ғылым ретінде әбден орныққан, қалыптасқан дәстүр болып табылады. Қазақ тіл білімінде бұл мәселе 1970-ші жылдардан басталады. Жекелеген ғалымдардың мұрасын оқып-үйрену – ғылым үшін, оның болашағы үшін аса маңызды қажеттілік.

Осымен байланысты “қазақ тіл білімінің дамуына М.Серғалиевтің үлесі қандай болды, ұстанған концепциялары қай мектеп өкілдерінің тұжырымдарымен үндес келеді?” деген мәселе төңірегінде ізденгенімізде айтулы ғалымның қазақ тілінің стилистикасы, синтаксисі, тіл мәдениеті және салалары бойынша зерттеулерін атауға болады.